

Боряк О. Особливості уявлення підлітків із інтелектуальними порушеннями про сім'ю. *Освіта. Інноватика. Практика*, 2022. Том 10, № 8. С. 67-72. DOI: 10.31110/2616-650X-vol10i8-010

Boriak O. Osoblyvosti uiavlennia pidlitkiv iz intelektualnyimi porushenniamy pro simiu [Perceptions of adolescents with intellectual disabilities about the family]. *Osvita. Innovatyka. Praktyka – Education. Innovation. Practice*, 2022. Vol. 10, No 8. S. 67-72. DOI: 10.31110/2616-650X-vol10i8-010

УДК 376.42

DOI: 10.31110/2616-650X-vol10i8-010

Оксана БОРЯК

Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка, Україна

<https://orcid.org/0000-0003-2484-1237>

oksana-boriak@ukr.net

ОСОБЛИВОСТІ УЯВЛЕННЯ ПІДЛІТКІВ ІЗ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ ПРО СІМ'Ю

Анотація. У статті досліджується проблема особливостей уявлень підлітків із інтелектуальними порушеннями про сім'ю. З'ясовано, що уявлення підлітків із інтелектуальними порушеннями про сім'ю можуть бути різними, але деякі спільні риси можуть включати: потреба в підтримці – більшість підлітків цієї категорії розуміють, що вони потребують додаткової підтримки та догляду, особливо в порівнянні з ровесниками з нормо типовим розвитком. Вони можуть відчувати залежність від своїх батьків або інших членів сім'ї. Бажання належати: ці підлітки можуть шукати взаєморозуміння, прийняття та ласку від батьків і близьких. Специфічні уявлення про ролі: підлітки з інтелектуальними порушеннями можуть мати обмежене розуміння ролей у сім'ї або недолати в їх сприйнятті та визначенні. Вони можуть мати уявлення, які відрізняються від типових стереотипів. Емоційна вразливість: підлітки з інтелектуальними порушеннями можуть бути більш емоційно вразливими через труднощі в розумінні та вираженні своїх почуттів. Вони можуть відчувати підвищену тривожність або стрес. Потреба в навчанні і розвитку: багато підлітків із інтелектуальними порушеннями можуть мати бажання навчатися і розвиватися, але це може потребувати додаткових зусиль та підходу, специфічного для їх потреб.

Розуміння ролі сім'ї для підлітків із інтелектуальними порушеннями може бути складним, але дуже важливим аспектом їхнього розвитку та самоідентифікації. Оскільки ці підлітки можуть мати обмеження в розумінні або вираженні соціальних та емоційних аспектів, їхнє сприйняття ролі сім'ї відрізняється від того, що ми спостерігаємо у нормотипових підлітків.

Розуміння ролей в сім'ї включає їхнє розуміння та сприйняття того, як кожен член родини має свою функцію, обов'язки та внесок у сімейне життя. Це може бути складним завданням для підлітків із зниженим когнітивним функціонуванням або обмеженими соціальними навичками. Вони можуть мати обмежене розуміння складнощів та нюансів ролей у сім'ї, але все одно можуть виявляти певне сприйняття цих ролей.

Ключові слова: сім'я; сімейне виховання; батьківство; підлітки з інтелектуальними порушеннями; соціалізація.

Oksana BORIAK

Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0003-2484-1237>

oksana-boriak@ukr.net

PERCEPTIONS OF ADOLESCENTS WITH INTELLECTUAL DISABILITIES ABOUT THE FAMILY

Abstract. The article examines the problem of the peculiarities of adolescents with intellectual disabilities' perceptions of the family. It has been found that the perceptions of adolescents with intellectual disabilities about the family may be different, but some common features may include The need for support - most adolescents in this category understand that they need additional support and care, especially compared to their peers with normal development. They may feel dependent on their parents or other family members. A desire to belong: These adolescents may seek understanding, acceptance, and affection from parents and family members. Specific perceptions of roles: Adolescents with intellectual disabilities may have a limited understanding of family roles or deficiencies in their perception and definition. They may have ideas that differ from typical stereotypes. Emotional vulnerability: Adolescents with intellectual disabilities may be more emotionally vulnerable due to difficulties in understanding and expressing their feelings. They may experience increased anxiety or stress. The need for learning and development: Many adolescents with intellectual disabilities may have a desire to learn and develop, but this may require additional effort and an approach specific to their needs.

Understanding the role of the family for adolescents with intellectual disabilities can be challenging, but it is a very important aspect of their development and self-identification. As these adolescents may have limitations in understanding or expressing social and emotional aspects, their perception of the role of the family may differ from what we see in normative adolescents.

Understanding roles in the family includes their understanding and perception of how each family member has a function, responsibility, and contribution to family life. This can be challenging for adolescents with reduced cognitive functioning or limited social skills. They may have a limited understanding of the complexities and nuances of family roles, but may still show some acceptance of these roles.

Keywords: family; family education; parenthood; adolescents with intellectual disabilities; socialization.

Постановка проблеми. Соціалізація з метою підготовки до самостійного життя підлітків із інтелектуальними порушеннями вимагає спеціального підходу, який урахує їхні потреби, можливості та особливості. Підготовка цієї категорії дітей може стикатися з певними труднощами через їхні особливості та специфіку проявів порушення. Негативний відбиток це має саме на підготовці цих підлітків до самостійного сімейного життя. Оскільки вони мають обмежені соціальні навички: багато підлітків із інтелектуальними порушеннями мають труднощі у розумінні соціальних норм,

невербальних сигналів, адекватної комунікації та встановленні взаємин з однолітками. Це може обмежувати їх здатність налагоджувати стосунки та взаємодіяти в соціальних ситуаціях.

Цій категорії осіб притаманні стереотипи та стигма, з якою вони можуть стикатися з боку інших, що може впливати на їх соціальну інтеграцію та взаємодію. Окрім вище зазначеного, їм характерна відсутність впевненості: через порушений розвиток та можливість невдачі в певних ситуаціях, підлітки з інтелектуальними порушеннями можуть відчувати недостатню впевненість у собі. Це може призвести до певних труднощів у взаємодії з іншими.

Підлітки з інтелектуальними порушеннями мають обмежені можливості для участі у різних розвагах та захопленнях, що негативно впливає на їх можливість спілкуватися та взаємодіяти з ровесниками.

Труднощі у розумінні взаємин і правил, які обумовлені тим, що більшість підлітків цієї категорії мають порушення у розумінні соціальних взаємин, дружби та соціальних правил. Вони можуть не завжди розуміти особливості субтексту і комунікативних вимог.

Труднощі в соціалізації впливають на процес формування ідентичності підлітків. Вони можуть почувати себе відокремленими або відчувати невизначеність щодо своєї ролі в суспільстві. Ці та інші аспекти негативно впливають на формування адекватного уявлення про сім'ю у цієї категорії осіб.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У низці наукових досліджень вітчизняних авторів висвітлюються особливості соціалізації осіб із порушеннями психофізичного розвитку (Ю. Бистрова, В. Бондар, О. Глоба, І. Дмитрієва, В. Засенко, А. Капська, В. Коваленко, А. Колупаєва, О. Литовченко, С. Миронова, В. Синьов, Є. Синьова, І. Татяничикова, О. Хохліна та ін.).

У дослідженнях В. Коваленко наголошується, що «Особливо виразно труднощі соціалізації виявляються у дітей з інтелектуальними порушеннями, адже їх специфічні закономірності розвитку, такі як: уповільнення темпу вікового розвитку, зниження швидкості прийому та обробки інформації, порушення пізнавальної активності та пізнавальної діяльності, недорозвинення всіх форм предметної діяльності, порушення мовленнєвої діяльності і недоліки словесного опосередкування, комунікативної, пізнавальної та регулюючої функцій мови, призводять до збільшення строків формування та звуження запасу знань і уявлень про навколишній світ і про себе, уповільнюють темпи формування вищих психічних функцій, збіднюють соціальний досвід дитини та суттєво ускладнюють процес соціальної адаптації» [2].

Зокрема І. Татяничикова зазначає, що «... статеворольова ідентифікація є одним із головних механізмів соціалізації в кожному суспільстві. Вона супроводжує реалізацію багатьох інших механізмів, таких як соціальна оцінка бажаної поведінки, конформізм» [5].

У психолого-педагогічній літературі проблему формування уявлень про сімейне життя досліджували Т. Войцях, О. Ганкевич, Т. Демидова, О. Дзюбенко, І. Крупник, І. Мазурик, В. Петренко, А. Чернова та ін.

Окремі аспекти проблеми підготовки дітей із інтелектуальними порушеннями до самостійного сімейного життя в контексті їх статевого виховання представлені в наукових працях Н. Бастун, Ю. Бистрової, Т. Валько, В. Воронкової, О. Денисової, І. Дмитрієвої, І. Єременка, А. Іваненко, В. Левицького, М. Матвєєвої, С. Миронової, А. Мухіної, О. Хохліної та ін.

Психологічні особливості формування уявлень про сім'ю підлітків з інтелектуальними порушеннями представлено в дослідженнях М. Бекер, Т. Валько, А. Іваненко, М. Матвєєвої, Дж. Свейні, О. Хохліної, С. Шианті та ін.

В емпіричних дослідженнях Т. Валько виявлено, що «Аналіз роботи вчителів та вихователів спеціальних закладів освіти свідчить про недостатній рівень їх готовності та компетентності здійснювати підготовку до створення власної сім'ї учнями з інтелектуальними порушеннями. Незважаючи на переважно позитивне ставлення та розуміння необхідності формування уявлень про сім'я в підлітків, які навчаються в умовах спеціального закладу освіти, педагоги вказують, що в них немає власної однозначної позиції щодо доцільності створення сімей та народження дітей особами з інтелектуальними порушеннями» [1].

Мета дослідження – дослідити, визначити та узагальнити особливості формування уявлення про сім'ю у підлітків із інтелектуальними порушеннями.

Методи дослідження: аналіз, синтез, порівняння, систематизація та узагальнення наукових поглядів щодо особливостей уявлення підлітків із інтелектуальними порушеннями про сім'ю.

Виклад основного матеріалу дослідження. Уявлення про сім'ю може різнитися в залежності від культурних, соціальних та особистих факторів. Загалом сім'я – це група людей, пов'язаних родинними, шлюбними або прийомними зв'язками, які живуть разом і зазвичай ділять спільний побутовий простір та інші ресурси.

Уявлення про сім'ю може включати такі аспекти.

Родинні зв'язки – це стосунки, які існують між членами сім'ї на основі біологічних, шлюбних або прийомних зв'язків. Це взаємодії, які виникають внаслідок родинних зв'язків між батьками, дітьми,

братами, сестрами, дідусями, бабусями та іншими родичами. Родинні зв'язки можуть бути дуже різноманітними і мають емоційний, психологічний, соціальний та практичний аспекти; можуть бути біологічними, прийомними або заснованими на усиновленні.

Існують різні типи сімей, такі як ядерна сім'я (батьки та їхні біологічні діти), розширена сім'я (ядерна сім'я плюс інші родичі), однорідна сім'я (складається з одного батька та його дітей) та інші. Ці типи сімей можуть варіювати залежно від культурних, релігійних та соціальних факторів. Сьогодні уявлення про сім'ю стає все більше різноманітним і відображає різноманітність сучасного суспільства.

Сім'я може виконувати різноманітні функції, такі як забезпечення догляду за дітьми, надання підтримки та захисту, передача цінностей і традицій, а також емоційна підтримка. Всі вони допомагають створювати стійкі зв'язки між членами сім'ї та сприяють їхньому особистому розвитку та добробуту.

В сім'ї кожен член може виконувати певні соціальні ролі, які можуть включати батьківські обов'язки, господарську роботу, фінансову підтримку тощо. Іншими словами, соціальні ролі – це набір очікуваних поведінкових норм та функцій, які відображають статус та взаємодію одного члена з іншими членами сім'ї. Соціальні ролі в сім'ї виникають згідно зі специфічними вимогами, обов'язками та очікуваннями, що постають від різних ролей.

У сучасному суспільстві спостерігаються зміни в уявленнях про сім'ю, такі як різноманітність сімейних структур, прийняття різних сімейних моделей та більший акцент на рівність між гендерами.

У дослідженнях Т. Валько, А. Іваненко, В. Левицького, Н. Павлюк розглядаються різні аспекти підготовки учнів із інтелектуальними порушеннями до сімейного життя. Автори наголошують, що провідну роль у формуванні в обраній категорії осіб уявлень про сімейне життя належить педагогам і батькам, при цьому провідна роль відводиться родинам, які виховують цих дітей [3].

Підлітковий вік, також відомий як підлітковий період. Це період життя між дитинством і дорослістю. Цей період характеризується значними фізіологічними, психологічними та соціальними змінами. Він може тривати від приблизно 10-12 років до 18-20 років, хоча ці межі не є жорсткими і можуть варіювати залежно від індивідуальних особливостей та культурних контекстів. Для підліткового віку характерні: фізичний розвиток (інтенсивний фізичний розвиток органів і систем організму, що супроводжується змінами у зовнішності, формі тіла та сексуальному розвитку); психологічний розвиток: підлітки розвивають свою особистість, самоідентифікацію та формують своє ставлення до себе та оточуючого світу (їхні почуття ідентичності можуть змінюватися та еволюціонувати); соціальна інтеракція: підлітки починають досліджувати своє місце у соціальному середовищі, встановлюють стосунки з ровесниками, родиною та іншими людьми; емоційний розвиток: підлітки переживають емоційні зміни та можуть долати стресові ситуації, пов'язані зі змінами в їхньому житті. Розвиток емоційної інтелігентності допомагає їм розуміти та виражати свої почуття.

Підлітковий вік може супроводжуватися ризиками, такими як експерименти зі шкідливими звичками, конфлікти в родині та з ровесниками, а також можливостями для особистісного розвитку самовизначення та досягнень. Підлітки залучаються до питань професійного вибору, університетської або професійної освіти, а також навчаються незалежності та відповідальності.

Підлітковий вік може бути складним та важливим етапом у житті, коли формуються особистість та цінності. Цей період зазвичай супроводжується емоційними коливаннями та змінами, пізнанням себе, розвитком та встановленням стосунків.

Однією із особливостей підліткового віку осіб із нормотиповим розвитком є соціальна взаємодія, яка набуває важливого значення: формування груп, дружби та соціальної ідентичності стає актуальним у спілкуванні з однолітками. Підлітки починають більше прагнути до самостійності, намагаються приймати рішення та брати відповідальність за свої дії. Головними поведінковими проявами у цьому віці є відчуття потреби в незалежності від батьківського контролю та авторитету, що може виявлятися у відмові від спільних сімейних заходів та домашніх правил [6].

Уявлення про сім'ю в підлітковому віці може значно змінюватися порівняно з дитинством. Підлітки починають формувати більш складні та зрілі уявлення про сім'ю, враховуючи свій особистий досвід, соціокультурний контекст та розвиток своєї ідентичності. Вони можуть рефлексувати над ролями та функціями сім'ї в їхньому житті; починають розуміти, що сім'я виконує різні завдання, такі як надання підтримки, виховання, навчання та соціалізація. При цьому юнаки та дівчата у цьому віці виявляють більшу потребу у незалежності та самостійності від сім'ї. Вони можуть більше спиратися на своїх друзів та знайомих, створюючи альтернативні мережі підтримки.

На цьому віковому етапі збільшуються конфлікти та непорозуміння між батьками та дітьми, оскільки підлітки починають активно виражати свої власні думки та погляди на ту чи іншу ситуацію, вчинок, подію.

У цьому віці юнаки та дівчата підліткового віку починають задумуватися про своє майбутнє, включаючи свою власну сім'ю. Вони можуть розмірковувати про те, як хочуть жити, яку роль сім'я буде відігравати в їхньому житті.

Незважаючи на зростаючу незалежність, багато підлітків все ще бачать сім'ю як джерело підтримки та довіри, з якими вони можуть ділитися своїми проблемами та радощами. Особи цього віку можуть формувати свої власні цінності на основі того, що вони спостерігають у сім'ї. Це може включати підтримку, повагу, взаємодію та інші аспекти [4].

У межах нашого дослідження ми трактуємо *уявлення про сім'ю*, як особисті переконання, думки та відчуття, які людина має щодо сімейних відносин, ролей та функцій в сім'ї. Це внутрішні уявлення та сприйняття того, що для кожної людини відіграє сім'я, як важливий соціальний інститут. Уявлення про сім'ю ґрунтуються на розумінні таких явищ як:

Сімейні ролі. Які ролі кожен член сім'ї відіграє? Які очікування щодо ролей батьків, дітей, старших та молодших членів сім'ї?

Сімейні відносини. Які відносини панують між членами сім'ї? Які емоції та зв'язки характеризують їхні стосунки?

Сімейні цінності. Які цінності та переконання важливі для сім'ї? Які принципи та правила визначають спільне життя?

Сімейні обов'язки. Які обов'язки та відповідальності відводяться кожному члену сім'ї? Які очікування стосовно підтримки одне одного?

Звичай та традиції. Які сімейні традиції, звичай та святкування є важливими для сім'ї?

Спілкування. Як спілкується кожен член сім'ї між собою? Які форми комунікації використовуються?

Підтримка та захист. Які відчуття підтримки та безпеки забезпечує сім'я своїм членам?

Уявлення про сім'ю є основою для того, як людина розуміє свої сімейні відносини, як вона взаємодіє з іншими членами сім'ї, як вона ставиться до своєї родини в цілому, а головне – як вона будує власну сім'ю і наскільки ця сім'я є міцною та щасливою [7].

Під час аналізу першоджерел, емпіричних досліджень нами було визначені наступні особливості уявлень про сім'ю у підлітків із інтелектуальними порушеннями. Було з'ясовано, що ці уявлення у обраної категорії підлітків відрізняється від їх нормотипових однолітків. Це зумовлено їхніми особливостями розвитку, порушеними можливостями сприймання та розуміння соціальних концепцій. Нами було узагальнено наступні особливості серед яких:

1. Обмежене розуміння родинних зв'язків: підлітки з інтелектуальними порушеннями в силу специфіки прояву порушення мають труднощі у розумінні складних родинних зв'язків, таких як брати, сестри, дідуся, бабусі тощо; мають обмежений словник для опису родинних стосунків та їхньої ролі.

2. Емоційне сприйняття: ці підлітки мають труднощі у розумінні та вираженні емоцій, які пов'язані зі стосунками в родині. Вони не завжди розуміють емоційну складність сімейних відносин.

3. Обмежена незалежність: більшість підлітків із інтелектуальними порушеннями відчують себе менш незалежними від сім'ї порівняно зі своїми однолітками, оскільки вони більше залежати від допомоги сім'ї у щоденних справах.

4. Сприйняття ролі: уявлення про свою роль в сім'ї може бути різним. Деякі діти можуть більше ідентифікувати себе як члени сім'ї, які потребують догляду, тоді як інші можуть прагнути більшої самостійності.

5. Розуміння сімейних цінностей: діти з інтелектуальними порушеннями можуть виявляти різне розуміння сімейних цінностей та традицій через свої особливості сприймання та когнітивні обмеження.

Формування уявлень про сім'ю у підлітків із інтелектуальними порушеннями обумовлене особливостями розвитку цієї категорії дітей, але загальні підходи до цього процесу подібні до формування уявлень у дітей без порушень розвитку.

Пропонуємо наступні напрямки щодо сприяння формуванню уявлення про сім'ю, які можна впроваджувати як в закладах освіти так і в родині.

Відкрите спілкування, де підлітки можуть висловлювати свої думки, почуття та уявлення про сім'ю. Забезпечте можливість висловлювати свої погляди, навіть якщо вони відрізняються від загальноприйнятих. Формами організації та проведення відкритого спілкування можуть бути: форуми, соціальні мережі, віртуальні зустрічі (Zoom або Microsoft Teams, для організації онлайн-зустрічей, де підлітки можуть обговорювати теми в реальному часі), блоги, онлайн-громади (створення спеціалізованих груп чи спільнот на платформах, таких як Discord), відкриті відгуки, тематичні челенджі, онлайн-голосування та опитування, відкриті дискусії.

Розуміння індивідуальних потреб: важливо знайти способи спілкування, які підходять (візуальні символи, жести, альтернативні засоби комунікації тощо).

Використання конкретних прикладів та ситуацій, які сприяють зрозуміти абстрактні поняття, пов'язані з сім'єю. Це може допомогти краще сприйняти абстрактні поняття, такі як «підтримка», «відповідальність» тощо.

Використання візуальних засобів, таких як малюнки, фотографії, схеми, щоб проілюструвати різні аспекти сімейного життя та взаємовідносин.

Розкриття різноманітності сімей: розповіді, бесіди, відеоматеріали (фільми, мультиплікаційні фільми тощо) про різні традиції, культури та способи життя, що можуть існувати.

Сімейні активності, які сприяють зближенню та взаєморозумінню. Це може бути разом проведений час, спільні розваги або навіть спільне приготування їжі.

Приклад для наслідування взаємовідносин та цінностей у власному сімейному житті, щоб підлітки мали модель для наслідування.

Співпраця команди фахівців: робота з психологами, педагогами та іншими спеціалістами сприяє впровадженню індивідуального підходу до формування уявлень про сім'ю у підлітків з інтелектуальними порушеннями.

Важливо пам'ятати, що формування уявлень про сім'ю у підлітків із інтелектуальними порушеннями може бути більш витратним у часі та зусиллях, але створення сприятливого та підтримуючого середовища позитивно вплине на їхні стосунки з родиною та взаєморозуміння.

Висновки і перспективи подальших досліджень. У ході проведеного дослідження нами з'ясовано, що уявлення про сім'ю у підлітків із інтелектуальними порушеннями мають свої особливості, обумовлені специфікою прояву порушення. Інтелектуальні порушення негативно впливають на сприйняття світу, включаючи уявлення про сімейні стосунки. Для цих дітей характерне обмежене розуміння абстрактних понять, таких як любов, довіра або відданість. Для підлітків з інтелектуальними порушеннями важливо мати стабільну та безпечну сімейну атмосферу. Вони можуть відчувати більшу потребу в підтримці та розумінні з боку своїх батьків чи опікунів. Підлітки з інтелектуальними порушеннями зазвичай мають складнощі у вираженні своїх емоцій та розумінні емоцій інших. Це може впливати на їх сприйняття сімейних відносин. Порушення інтелектуального розвитку призводять до обмеженості в можливостях побудови соціальних стосунків та взаємодій з ровесниками.

Важливо розуміти, що індивідуальність кожної людини з інтелектуальними порушеннями може визначати її уявлення про сім'ю. Оптимальний підхід полягатиме в тому, щоб розглядати кожен випадок окремо, зрозуміти потреби та унікальність кожної особи, і надавати підтримку з урахуванням цих особливостей.

Перспективу подальшого дослідження ми вбачаємо в проведенні емпіричного дослідження рівнів сформованості таких уявлень про сім'ю, як: розуміння сімейних ролей, відносин, цінностей, обов'язків, звичаїв та традицій обраною категорією підлітків.

Список використаних джерел

1. Валько Т. Погляд педагогів з формування уявлень про сім'ю в підлітків з інтелектуальними порушеннями. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2020, № 9, (103). С. 11-20. <https://doi.org/10.24139/2312-5993/2020.09/011-020>
2. Коваленко В. Є. Взаємодія закладів позашкільної та загальної середньої освіти у процесі соціалізації дітей з інтелектуальними порушеннями. *Збірник наукових праць «Педагогіка та психологія»*. Харків, 2019. Вип. 61. С. 81-90. <https://doi.org/10.34142/2312-2471.2019.61.09>
3. Левицький В. Е. Особливості підготовки учнів старших класів з порушеним інтелектом до сімейного життя. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія соціально-педагогічна*. Кам'янець-Подільський, 2011. Вип. 17 (2). С. 116-121.
4. Примак Ю. В. Соціальні уявлення про сім'ю та шлюб у сучасної молоді. *Сучасна молодь у соціально-психологічному вимірі: здобутки чернігівських психологів: монографія / за наук. ред. А. Г. Скок, О. Ю. Дроздова, Т. В. Данильченко*. Чернігів: Десна Поліграф, 2017. С. 97-116.
5. Татяничкова І. Механізми і показники соціалізації дитини з інтелектуальними порушеннями. *Педагогіка вищої та середньої школи*. 2017. № 1(50). С. 155-169.
6. Хохліна О. П. Теоретичні аспекти проблеми психолого-педагогічного забезпечення соціалізації дитини з порушеннями психофізичного розвитку у контексті особистісного підходу. *Людиноцентризм як основа гуманітарної політики країни: освіта, політика, економіка, культура: матеріали Всеукр. Конф.*, 22 лютого 2011 р. К. С. 260-268.
7. Chobanian A., Boriak O., Kolyshkin O., Kolyshkina A., Dehtiarenko T., Chebotarova O. Results of competence formation in parents of children with moderate intellectual disabilities. 2022 *Wiad Lek.* 75(8 p1). P. 1861-1867. <https://doi.org/10.36740/WLek202208108>

References

1. Valco T. Poglyad pedagogiev z formuvania uyavleni pro sim'yu vie podlitkiv z intellectual porushennyami. *Pedagogical nauki: theory, austria, innovation technology*. 2020, № 9, (103). s. 11-20. <https://doi.org/10.24139/2312-5993/2020.09/011-020>
2. Kovalenko V. E. Interaction of out-of-school and general secondary education institutions in the process of socialization of children with intellectual disabilities. *Collection of scientific works "Pedagogy and Psychology"*. Kharkiv, 2019. Vol. 61. P. 81-90. <https://doi.org/10.34142/2312-2471.2019.61.09>

3. Levitsky V. E. Features of preparing high school students with impaired intelligence for family life. *Collection of scientific papers of Kamianets-Podilsky Ivan Ohienko National University. The series is socio-pedagogical*. Kamyanets-Podilsky, 2011. Vol. 17 (2). pp. 116–121.
4. Prymak Y. Social ideas about family and marriage in modern youth. *Modern youth in the socio-psychological dimension: achievements of Chernihiv psychologists: monograph / for science*. Ed. A. G. Skok, O. Y. Drozdova, T. V. Danilchenko. Chernihiv: Desna Polygraph, 2017. pp. 97-116.
5. Tatyanchikova I. Mechanisms and indicators of socialization of a child with intellectual disabilities. *Pedagogy of higher and secondary school*. 2017. № 1(50). pp. 155-169.
6. Khokhlina O. P. Theoretical aspects of the problem of psychological and pedagogical support of socialization of a child with psychophysical development disorders in the context of a personal approach. *Human-centrism as the basis of the country's humanitarian policy: education, politics, economy, culture: materials Vseukr. Conf., Feb. 22, 2011 K. P.* 260–268.
7. Chobanian A., Boriak O., Kolyshkin O., Kolyshkina A., Dehtiarenko T., Chebotariova O. Results of competence formation in parents of children with moderate intellectual disabilities. *2022 Wiad Lek.* 75(8 p1). P. 1861-1867. <https://doi.org/10.36740/WLek202208108>